

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

นักคิดบางกลุ่มมีแนวโน้มที่จะวิจารณ์การคิดเรื่องปัญหาสตรีว่าไม่น่าจะจัดให้เป็นปัญหาทางปรัชญา ความคิดเช่นนี้ก็คงมาจากนักคิดที่เห็นว่าปัญหาเรื่องผู้หญิงเป็นปัญหาย่อย เป็นปัญหาเฉพาะผู้หญิงเป็นเพียงส่วนย่อยของสังคม เหมือนกับที่ปัญหาเรื่องชนชั้น, เชื้อชาติ เป็นปัญหาย่อย ๆ เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าปัญหาเรื่องผู้หญิงเป็นปัญหาจำกัดและแคบเกินไป จึงไม่ควรจะนำมาคิดเป็นปัญหาปรัชญา เพราะปัญหาปรัชญาควรจะเกี่ยวข้องกับปัญหาสากล (universal) มากกว่า ปรัชญาเป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติคนในฐานะที่เป็นคน ไม่ใช่เกี่ยวกับปัญหาเฉพาะหรือการประยุกต์ใช้ในสังคม เช่น เรื่องความแตกต่างระหว่างเพศ นักคิดเหล่านั้นอาจคิดว่าปัญหาปรัชญาต้องอธิบายได้ด้วยการใช้สากลภาพเป็นเกณฑ์ (criteria of universality) และการที่ผู้หญิงถูกมองเป็นส่วนที่แตกต่าง เป็นส่วนจร (accident) จึงควรถูกแยกออกจากส่วนแก่น (essence) แนวความคิดที่จะตัดปัญหาเรื่องผู้หญิงออกจากปัญหาปรัชญาดังกล่าวแล้วนั้น ได้รับการโต้แย้งโดย Carol C. Gould ซึ่งมีความเห็นว่าสามารถจะมองให้ปัญหาผู้หญิงเป็นส่วนหนึ่งของปรัชญาได้หากใช้วิธีมองตามแบบสากลภาพรูปธรรม (Concrete universality method) ซึ่งเป็นแนวคิดแบบวิภาษวิธีแนว Hegel และ Marx แทนที่จะมองตามแบบพหุศาสตร์นิยม (Essentialist) หรือสากลภาพนามธรรม (Abstract universality method)

Gould โต้แย้งว่า การมองปัญหาผู้หญิงแบบสากลภาพนามธรรมนี้จะมีผลเสียทั้งทางอุดมคติ (ideology) และผลทางการปฏิบัติ (practical consequence) ที่จะตามมา ส่วนการมองแบบสากลภาพรูปธรรม (concrete universality) จะทำให้เราจับภาพรวมของสังคมทั้งหมดและการเปลี่ยนแปลงทุกขณะรวมทั้งสิ่งที่จะเกิดตามมา

ได้ศึกษา เรียกว่าแบบหลังนี้ให้ภาพชีวิตที่เคลื่อนไหวตรงกับความเป็นจริง และเป็นการศึกษาภาพชีวิตจากกระบวนการทางประวัติศาสตร์ เช่น ศึกษาการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิงในสังคม, ความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองเพศ, ความเสมอภาคทางเพศ ประวัติศาสตร์ และสังคมที่พัฒนามาจนทำให้เกิดลักษณะความเป็นเพศหญิง การที่ผู้หญิงถูกกดขี่และถูกครอบงำในปัจจุบัน ตลอดจนแนวทางแก้ไขเรื่องเหล่านี้

เราลองมาพิจารณาดูแนวการโต้แย้งแบบสากลภาพนามธรรม (abstract universality) ต่อปัญหาเรื่องผู้หญิง ดังนี้ ข้อโต้แย้งกล่าวว่า เนื้อหาอะไรที่เป็นสากลจะประกอบด้วยส่วนที่เป็นส่วนย่อย (particular) หรือส่วนจร (accidental) ที่เป็นส่วนประกอบแก่สังคมหรือประวัติศาสตร์ไม่ได้ เรื่องของสตรีเป็นส่วนจร (accidental) จึงไม่ควรนำมาคิดเป็นปัญหาปรัชญา ข้อโต้แย้งของพวกเขาสารัตถนิยม (Essentialist) มีดังนี้

ข้ออ้างที่ ๑ ปรัชญาต่างกับวิชาสาขาอื่น ปรัชญาศึกษาเกี่ยวกับหลักการแรก (first principle) ซึ่งเป็นตัวร่วมของความรู้ทุกส่วน เพราะฉะนั้นเนื้อหาของปรัชญาต้องเป็นส่วนสากล (universal) และเป็นแก่น (essential) ส่วนใดที่เป็นส่วนเฉพาะ (particular) และต่างกันอย่างไม่สำคัญ (accidental differences) ต้องถูกตัดออกหมด เพราะไม่สามารถเป็นเนื้อหาของกฎสากลได้

ข้ออ้างที่ ๒ ในส่วนที่เกี่ยวกับมนุษย์หรือสังคม ปรัชญาศึกษาสิ่งที่เป็นส่วนร่วมของมนุษย์ทุกคนหรือทุกสังคมตลอดเวลา และไม่ได้ศึกษาส่วนท้องถิ่นหรือส่วนจร (accidental part) หรือเฉพาะบางส่วนของคนหรือสังคม (local parts) เป็นการศึกษาค้นในฐานะที่เป็นคน หรือธรรมชาติของมนุษย์แท้ ๆ

ข้ออ้างที่ ๓ การเป็นเพศใดเพศหนึ่ง (ผู้หญิงหรือผู้ชาย) เป็นส่วนย่อยเป็นส่วนประกอบและไม่ใช่ส่วนแก่น (essential) ของมนุษย์ เพราะคนอาจเป็นคนโดยไม่ใช่ผู้หญิงได้ การมีเพศใดเพศหนึ่งเป็นสิ่งจำเป็น แต่การเป็นเพศใดหนึ่ง เช่น หญิงหรือชายไม่เป็นคุณสมบัติจำเป็น" (๒๔: ๘)

จึงไม่มีพื้นฐานแน่นอนที่จะบอกว่าอะไรเป็นแก่น (essence) ได้ การนับว่าเพศ, หรือเพศหญิง เป็นคุณสมบัติส่วนไม่สำคัญจึงไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้องนัก เพราะฉะนั้น ถ้าเราให้สิ่งแต่ละประเภท มีแก่นของมันเอง การที่จะให้อะไรมีคุณสมบัติแก่น, อะไรไม่สำคัญ จึงไม่เกี่ยวกับวิธีการ เลือก (methodology) อย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ (factor) อื่นด้วย ซึ่งมักจะมาจากอคติของสังคมนหรือความเชื่อของสังคมในขณะนั้น ซึ่งเห็นได้ว่า วิธีบอกว่าอะไร เป็นคุณสมบัติแก่น เป็นสิ่งขึ้นอยู่กับระบบคุณค่าต่าง ๆ มิใช่พ้นระบบคุณค่า (value free) และส่วนใหญ่จะสะท้อนผลประโยชน์, ความต้องการ, อคติของกลุ่มบางกลุ่ม จึงทำให้เกิด ปัญหาขึ้นได้ ๒ ประการคือ

๑. อคติเหล่านี้อาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดในสิ่งที่ เป็นแก่น (essential)
๒. การเจาะจงว่าอะไรเป็นแก่นอาจจะสะท้อนผลประโยชน์ในทางที่เป็นอันตราย เพราะเป็นการพยายามจะบอกว่าสิ่งนี้เป็นเนื้อหาสากล (universality) ซึ่งอาจจะไม่ใช่ก็ได้ และทำให้เป็นอันตรายในการวินิจฉัยเรื่องอื่น ๆ ต่อไป

การแยกส่วนความเป็นผู้หญิงออกไป โดยคิดว่าเป็นส่วนไม่สำคัญจึงอาจเป็นอันตราย ได้ เพราะลักษณะของผู้ชายที่หลายคนบอกว่าเป็นคุณสมบัติแก่นนั้น ตามความเป็นจริงอาจจะ ไม่ใช่สิ่งสากล แต่อาจเป็นการสะท้อนประวัติศาสตร์และอคติในสังคมมากกว่า ทั้งนี้เพราะ เรามักอธิบายธรรมชาติของคนและลักษณะของธรรมชาติของผู้ชายให้ไปด้วยกันเสมอ และ คานท์ได้เขียนไว้ในหนังสือ Observations of the Feelings of the Beautiful and the Sublime กล่าวว่าผู้หญิงขาดคุณสมบัติส่วนแก่นและขาดคุณสมบัติทางศีลธรรม ที่ทำให้คนมีเหตุผลขึ้นมาได้ คานท์ได้เขียนไว้ว่า

เพราะฉะนั้นการเป็นผู้หญิงเป็นคุณสมบัติจร (accidental property) ปัญหาผู้หญิงจึงไม่ใช่ปัญหาปรัชญา เพราะเป็นเพียงส่วนย่อย ไม่ใช่ส่วนสำคัญ (essential) พวกสารัตถนิยม (essentialist) ถือว่าปรัชญาไม่มีหน้าที่ทำงานเฉพาะ โดยการพิจารณาคุณสมบัติที่แตกต่างย่อยออกไปต่าง ๆ หน้าที่เช่นนั้นเป็นเรื่องของการเมือง, เศรษฐกิจ, ประวัติศาสตร์และสังคมวิทยา

Goald ต้องการโต้แย้งให้เห็นว่าการตัดสินจร (accidental) ออกจากการพิจารณาความเป็นปรัชญาไม่ดีและข้อโต้แย้งของพวกสารัตถนิยมใช้ไม่ได้ Goald โต้แย้งว่า การจะพิจารณาส่วนสำคัญตามความคิดของพวกสารัตถนิยมจำเป็นต้องรู้จักส่วนย่อยหรือส่วนจร (accidental) ไม่เช่นนั้นจะตัดสินอะไรออกจากส่วนแก่น (essential) ไม่ได้ เพราะฉะนั้นเหตุผลของพวกสารัตถนิยมจึงแย้งตัวเอง เพราะในข้ออ้างที่สองต้องตัดสินไม่สำคัญออกไปแล้ว แต่ในข้ออ้างที่สามยังคงพูดถึงอยู่ เพราะฉะนั้นข้ออ้างที่ ๓ ไม่มีความหมาย (nonsense)

Goald แย้งอีกว่า ในการจะแบ่งอะไรว่าเป็นแก่นและเป็นส่วนไม่สำคัญนั้นต้องดูจากทั้งสิ่งที่คงที่และเปลี่ยนแปลงด้วย จะดูจากสิ่งที่กำหนดให้คงที่อย่างเดียวไม่ได้ เพราะขบวนการเปลี่ยนแปลงอาจช่วยให้เข้าใจสิ่งที่คงที่ได้ เช่นในเรื่องขี้ผึ้ง (wax) ของเดกาตัส เป็นต้น ส่วนที่ไม่สำคัญเป็นส่วนจำเป็นในการรู้จักแบ่งแก่น เช่น สี, รูปร่าง, กลิ่น เราต้องค่อย ๆ แยกสิ่งเหล่านี้ออก ในขบวนการเปลี่ยนแปลงคือ การละลายของขี้ผึ้งเพื่อจะรู้ว่าการกินที่ (extension) เป็นสิ่งคงที่ เพราะฉะนั้นเรื่องของส่วนจร (accidental) เช่นผู้หญิงในสังคมจะแยกออกจากความเข้าใจแก่นของสังคมไม่ได้ เพราะในบางครั้งขบวนการของการแสวงหาส่วนแก่นต้องอาศัยส่วนไม่สำคัญที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอเป็นตัวอธิบาย

อีกประการหนึ่ง ปัญหาของพวกสารัตถนิยมที่สำคัญอีกข้อ คือ ไม่มีวิธีแน่นอนในการเลือกว่าสิ่งใดเป็นคุณสมบัติแก่นและสิ่งใดเป็นคุณสมบัติไม่สำคัญ โดยเฉพาะสิ่งที่อยู่ในประเภทต่ำจะนับว่ามีแก่นได้ไหม เช่น ผม, โคลน, ฝุ่น, โสเครตีสไม่ยากตอบว่า สิ่งเหล่านี้มีแก่น แต่ก็ตอบไม่ได้ว่าทำไมไม่มี เพราะฉะนั้น ข้อโต้แย้งของพวกสารัตถนิยม

"ผู้หญิงจะหลีกเลี่ยงสิ่งที่น่าเกลียดไม่ใช่เพราะว่ามันไม่ถูกต้อง แต่เป็นเพราะมันน่าเกลียด ไม่มีเรื่องของหน้าที่, การบังคับใจตนเอง, ความควรไม่ควร แต่หล่อนทำทุกอย่างเพราะว่ามันทำให้หล่อนพอใจ ข้าพเจ้าไม่ถือว่าเพศหญิงจะเป็นเพศมีเหตุผล" (๒๔: ๑๘)

คานท์ เชื่อว่าปรัชญาของผู้หญิงไม่ใช่เพื่อเหตุผล แต่เพื่อผัสสะ นอกจากนี้ นักปรัชญาชื่อ Fichte เมื่อพูดถึงเรื่องของชาติพันธุ์ใน The Vocation of Man ได้เขียนไว้เกี่ยวกับธรรมชาติของผู้ชายว่า

"ผู้ชายมีเสรีภาพ เพราะสิ่งที่บ่งบอกความมีค่าจริง ๆ ของเราไม่ใช่เป็นเพียงการกระทำไปตามกลไก แต่เป็นความมีเสรีภาพของเจตจำนง เพื่อเหตุผลและหน้าที่ ..."

แต่พูดถึงธรรมชาติของผู้หญิงใน The Science of Rights ว่า

"หล่อนถูกจองจำอยู่กับความต้องการที่จำเป็น - ความต้องการซึ่งเป็นเงื่อนไขของศีลธรรมของเธอ - นั่นคือการอยู่ใต้อาณัติ..." (๑๓: ๑๘)

รุสโซเขียนไว้ใน Emile ว่า

"ผู้หญิงต้องเรียนรู้ที่จะทนต่อแอกนั้นเพื่อจะได้ไม่รู้สึก และหัดบังคับความคิดของตนเพื่อยอมตัวอยู่ได้ผู้อื่น" (๑๓: ๑๘)

โซเปนฮาว ก็เป็นนักปรัชญาอีกคนหนึ่งซึ่งเขียนไว้ในหนังสือ "On Women" ว่าผู้หญิงขาดคุณสมบัติที่เป็นแก่นสำคัญ (essential properties) ของมนุษย์ เขาเขียนว่า

"ผู้หญิงเป็นเพศล้าหลัง, ขาดเหตุผลและความคิด... เป็นส่วนผสมกลาง ๆ ระหว่างเด็กและผู้ชาย ซึ่งเป็นคนที่แท้จริง... ท้ายที่สุดผู้หญิงมีอยู่เพื่อความอยู่รอดของชาติพันธุ์เท่านั้น" (๑๓: ๑๘)

จากคำกล่าวต่าง ๆ เหล่านี้ จะเห็นได้ถึงอุดมคติในการก่อกำเนิดผู้หญิงและแสดงว่าคุณสมบัติที่กล่าวกันว่าเป็นคุณสมบัติสากล (universal) ไม่ใช่คุณสมบัติสากลจริง เพราะเป็นการมองผู้หญิงอย่างมีอคติ และถ้าเราแยกลักษณะที่ไม่ใช่ผู้หญิงนี้ออกแล้ว จะไม่สามารถเชื่อมโยงไปถึงส่วนเหตุการณ์ความเป็นจริง (concrete circumstance) ได้เลย อาจกล่าวแก่ได้ว่า ถ้าเช่นนั้นให้แก่วิธีของพวกเขาสารัตถนิยมเสีย โดยพยายามตัดส่วนอคติต่าง ๆ ออก แต่จะเห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ติดมากับบุคคลตามกระแสแวล้อมและกระแสของประวัติศาสตร์ เพราะฉะนั้นจึงไม่มีทางจะตัดออกจากบุคคลได้ง่าย ๆ และที่ถูกแล้วการมองความเป็นจริงให้ถูกต้อง จำต้องคิดรวมถึงกระแสต่าง ๆ และคำนึงถึงอคติด้วย ทุกสิ่งเหล่านี้ผสมผสานกันเป็นสภาพความเป็นจริง (concrete circumstance) ซึ่งจะเห็นได้ว่าจะตัดอคติออกไม่ได้ แต่เมื่อนับรวมไว้ด้วย ก็เท่ากับเป็นการละเมิดข้ออ้างที่ ๑ ที่ให้แยกส่วนจร (accidental) ออกซึ่งเท่ากับแสดงว่าข้ออ้างที่ ๑ ใช้ไม่ได้เช่นกัน

อีกประการหนึ่ง จากคำกล่าวของนักปรัชญาข้างต้นนั้น ถ้านับให้คุณสมบัติของผู้หญิงเป็นส่วนจร (accidental) ไปจริง ๆ แล้ว จะเป็นการนำเสนออุดมคติที่ผิดพลาดไป เพราะเท่ากับเป็นการมองคนอย่างก่อกำเนิด คือ ในลักษณะที่รุนแรงเป็นการมองผู้หญิงอย่างก่อกำเนิดได้อำนาจ ส่วนในลักษณะอ่อนเป็นการนึกถึงผู้หญิงอย่างเป็นฝ่ายรับ? (passive) คิดว่าผู้หญิงต้องอยู่ต่ำกว่าในโลกของผู้ชาย แต่ก็ไม่ถึงกับสนับสนุนการอยู่ต่ำกว่านั้น นอกจากนี้คุณสมบัตินี้ว่าคุณสมบัติแก่น (essential) นั้น ที่จริงอาจจะนับเป็นเพียงคุณสมบัตินี้แก่น (essential) ของการพัฒนาสังคม หรือของการพัฒนาการเมืองของมนุษย์เท่านั้น เช่น เรื่องความมีเหตุผล (rationality) ของคานท์ ในขณะที่คุณสมบัตินี้รอง ๆ ลงไป ที่จัดเป็นคุณสมบัตินี้ไม่สำคัญ เช่น ความงาม, ความอ่อนไหว, ความเอื้อเฟื้อ, ความรู้สึก ถูกจัดให้เป็นคุณสมบัตินี้เกี่ยวกับผู้หญิง อาจไม่ใช่เพราะว่าผู้หญิงมีคุณสมบัตินี้เหล่านี้ แต่เป็นเพราะคุณสมบัตินี้เหล่านี้เป็นรองในสังคม ผู้หญิงเป็นเพศที่ถูกก่อกำเนิดให้เป็นรอง คุณสมบัตินี้เหล่านี้จึงถูกยกให้เป็นของผู้หญิง

มีบางสังคมที่บอกไว้เลยว่าแก่นไม่ใช่ของผู้ชายแต่เป็นของคน แต่การกล่าวนี้ก็ยังเป็นเรื่องของความลำเอียงทางเพศ คือไปกำหนดไว้ว่าสังคมนั้นผู้ชายเท่านั้นที่ประกอบกิจการต่าง ๆ ได้ เช่นในสังคมกรีกโบราณ ซึ่งกล่าวไว้ว่าการศึกษาเป็นของพลเมืองทุกคน แต่

ผู้หญิงก็ไม่สามารถเข้าเป็นพลเมืองได้ เพราะฉะนั้น จึงกลายเป็นว่าผู้หญิงไม่เป็นคนโดยสมบูรณ์

โกลด์ ต้องการกล่าวว่า คุณสมบัติที่กำหนดกันมาให้ฝ่ายชาย เป็นคุณสมบัติแก่น และฝ่ายหญิงเป็นคุณสมบัติไม่สำคัญนั้น ความจริงเป็นผลผลิตของการพัฒนาการของประวัติศาสตร์สังคมและการเมือง ตามประวัติศาสตร์ผู้ชายมีลักษณะอยู่เหนือ ส่วนผู้หญิงจะถูกกันออกไป โดยเฉพาะในเรื่องของการปกครอง, การทำสัญญา, การออกกฎหมาย ในทำนองเดียวกัน งานของผู้หญิงมักไม่ได้รับการกล่าวถึงในระบบการผลิต แต่ก็ไม่มีเหตุผลว่าทำไมพฤติกรรมของชายจึงสำคัญกว่า และเมื่อสังคม เน้นส่วนการทำอาหาร (food gathering) ว่าเป็นงานสำคัญของสังคม แต่กลับไม่ให้ความสำคัญแก่การทำอาหาร (food processing) หรืองานบ้าน (domestic work) เท่าที่ควร ดูราวกับว่างานเฝ้าเลี้ยงดูปศุสัตว์ จะทำให้มีสิทธิในสัตว์มากกว่างานริดนม, ปั่นเนย, ความจริงความจำเป็นในการดำรงชีพ น่าจะได้แก่ทั้งงานเฝ้าฝูงสัตว์ และงานทำผลิตภัณฑ์จากสัตว์

จึงเห็นได้ว่า ลักษณะส่วนที่ผู้ชายเป็นใหญ่นี้มีมาตลอดในประวัติศาสตร์ ทั้งในแง่รุนแรง (strong) และในแง่อ่อน (Weak) การกำหนดคุณลักษณะแก่นจึงเป็นการกำหนดตามกระแสประวัติศาสตร์และอคติมากกว่าอย่างอื่น

โกลด์ เสนอให้มองปัญหาเรื่องนี้ในแนวใหม่ คือใช้เกณฑ์สากลภาพรูปธรรม (concrete universality) ซึ่งจะทำให้เราสามารถวิพากษ์วิจารณ์หรือมีการศึกษาเชิงวิเคราะห์ต่อปัญหาผู้หญิงได้ วิธีนี้จะทำให้ได้ภาพรวมของทุกอย่างไว้ รวมทั้งความแตกต่างทั้งหมดซึ่งต่างจากวิธีสารัตถนิยมซึ่งจะตัดความแตกต่างออกและทำให้ไม่สามารถพูดถึงสิ่งนั้นได้ วิธีสากลภาพรูปธรรม จะทำให้สามารถมองตลอดทุกอย่างและคิดให้ส่วนแตกต่างประสานสัมพันธ์กันได้ และส่วนที่เป็นสากล (universal) จะไม่คงที่ตายตัวแบบที่พวกสารัตถนิยมคิด แต่จะพัฒนาไปได้ตามเวลา อยู่ในประวัติศาสตร์และสังคม เพราะฉะนั้นส่วนสากล (universal) จะปรากฏขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ส่วนสากลจะถูกสร้างโดยคน โดยปฏิภริยาของคนแต่ละคนในโลกและอดีตจะเป็นผู้สร้างสถานการณ์ใหม่ ๆ ให้ปัจจุบัน บุคลิกภาพและคุณสมบัติของคนจะเกิดขึ้นใหม่ได้เสมอ ทั้งนี้เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับผู้หญิงด้วยกันเอง และผู้หญิงกับผู้ชาย กล่าวได้ว่าแบบสากลภาพ

รูปธรรมจะอธิบายความเป็นจริงและรับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ได้ทั้งหมด เรียกว่าเป็นแบบกิจกรรมเชิงปฏิวัติ (transformative activity) ซึ่งถือเป็นขบวนการของประวัติศาสตร์ และรับเรื่องความเปลี่ยนแปลงแตกต่างของสถานการณ์ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนายทุนกับกรรมกรก็เป็นความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมได้ ต่างจากวิธมองแบบสารัตถนิยม ซึ่งรูปแบบของสังคมต้องเป็นพันธสัญญา (contract) ระหว่างคนที่เสมอกัน ทำให้ไม่สามารถพิจารณาศักยภาพสัมพันธ์ในแนวหลากหลาย เช่น ความสัมพันธ์ในครอบครัวที่มีบทบาท หน้าที่และเรื่องของอำนาจรวมอยู่ด้วย

เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าการพยายามตัดปัญหาผู้หญิงออกจากความคิดหรือปิดไปเพราะเห็นเป็นเรื่องไม่มีสาระสำคัญตามแนวคิดแบบสารัตถนิยมไม่ใช่วิธีที่ดี ที่จริงแล้วควรพยายามมองผู้หญิงเป็นสัตว์สังคม ไม่แยกจากผู้ชายและผู้หญิงอื่น และต้องสนใจมองครอบครัวซึ่งเป็นสิ่งเชื่อมโยงกับชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมทั้งหมด และดูตามเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ซึ่งผู้หญิงมักจะถูกขูดรีด (exploitation) และถูกกดขี่ (oppression) มาตลอด จึงต้องพยายามเข้าใจสถานะที่ทำให้เกิดความกดขี่เช่นนี้ นั่นก็คือการกดขี่เป็นผลมาจากการจัดการเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (capitalist organization) จึงควรเข้าใจถึงเรื่องการปรับเข้าสู่ระบบสังคมนิยมว่าจะช่วยแก้ปัญหาได้เพียงใดหรือไม่ และพิจารณาปัญหาอื่นเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพของสตรี เช่น ปัญหาการทำแท้ง, สิทธิต่อร่างกาย, ปัญหาเรื่องความเสมอภาคทางสังคม ซึ่งการพิจารณาเรื่องสิทธิเสรีภาพของสตรีนี้จะพิจารณาอย่างโดดเดี่ยวไม่ได้ ต้องพิจารณาให้สัมพันธ์กับกระแสความคิดอื่น และให้สอดคล้องกับเรื่องของสิทธิเสรีภาพของมนุษย์ทั้งหมดด้วย

ในบทที่ ๕ เราได้เห็นวิธีการวิเคราะห์ปัญหาของพวกมาร์กซิสม์ ซึ่งจัดได้ว่าเป็นวิธีการสากลแบบรูปธรรมแล้ว เพราะในการวิเคราะห์นั้นไม่ได้แยกสังคมที่เป็นอยู่คือระบบสังคมนิยมออกไปจากปัญหาแก่นคือความเสมอภาค โดยถือว่าความเสมอภาคเป็นความเสมอภาคในสังคม จึงต้องวิเคราะห์จากระบบสังคม การวิเคราะห์แนวนี้อาจมีผู้แย้งว่าเป็นสังคมศาสตร์ แต่ที่จริงแล้วเราจะเห็นได้ว่าข้อมูลทางสังคมที่ยกมาเป็นเพียงหลักฐานสนับสนุนการประเมินค่าเรื่องความเสมอภาคเท่านั้น ปัญหาการใช้ข้อมูลในการตีความ

นี่เป็นเรื่องควรกระทำในทางปรัชญาด้วย เพราะปรัชญาสมัยโบราณมีการใช้ข้อมูลน้อยก็เพราะขาดข้อมูล แต่นักปรัชญาอย่างเพลโตหรือคานท์ก็ได้ละเอียดที่จะมองความจริงในสังคม ปัจจุบันข้อมูลมากขึ้นก็ทำให้ความคิดเปลี่ยนแปลงได้ ถ้าสิ่งเหล่านี้มีประโยชน์ในการสนับสนุนหรือแย้งข้อสรุปทางปรัชญาน่าจะนำมาใช้ ฝ่ายสังคมวิทยากำลังก้าวจากระดับข้อมูลไปสู่การสร้างทฤษฎีเชิงประเมินค่า และเรียกแนวทางนี้ว่า Sociology of Knowledge ซึ่งก็ล้ำเข้าไปในพรมแดนของปรัชญา เพราะการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเดียวไม่เกิดประโยชน์มากนัก ในทางกลับกันปรัชญาจะล่อยอยู่โดยไม่สัมผัสข้อมูลบ้าง ก็จะกลายเป็นเรื่องเพื่อฝันไปแต่เราก็คงไม่ถึงกับทำให้ปรัชญาและสังคมวิทยาเป็นวิชาเดียวกัน เพราะการวิเคราะห์เชิงรูปธรรมนี้ก็ยังสามารถนำไปสู่ข้อสรุปนามธรรมอยู่ในบทที่ ๕ เราวิเคราะห์ระบบทุนนิยมตามทฤษฎีของมาร์กซ์ก็เพื่อให้เห็นภาพว่า ความไม่เท่าเทียมกันในสังคมทุนนิยมนั้นมีอยู่จริง แต่ปัญหาก็คือ ความไม่เท่าเทียมนั้นเป็นเฉพาะในสังคมทุนนิยมหรือไม่ ซึ่งก็ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่าโดยข้อเท็จจริงสังคมคอมมิวนิสต์ก็มีความไม่เท่าเทียมกันนั้น แต่ข้อเท็จจริงนี้อาจไม่พอแย้งมาร์กซ์ เพราะมาร์กซ์อาจจะอ้างต่อไปได้อีกว่าหากบรรลุสังคมคอมมิวนิสต์สมบูรณ์แล้วภาวะไม่เสมอภาคจะหมดไป ข้อนี้เราไม่มีข้อมูลแย้ง เพราะ เป็นสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้นแต่ก็พิจารณาได้โดยสมมติฐานว่า ถ้าสังคมคอมมิวนิสต์ทำให้การกดขี่หมดไปจริง ก็ต้องทำให้ความแตกต่างทางเพศหมด ความสำคัญเสียก่อน แต่ก็ปรากฏว่าไม่มีคำสอนใดของคอมมิวนิสต์ที่ชี้ว่าระบบดังกล่าวจะทำให้ชายเป็นชายน้อยลง หรือหญิงเป็นชายมากขึ้นจนไม่มีข้อแตกต่างและก็ยังไม่สามารถชี้ว่าครอบครัวจะหมดไปได้ และหากหญิงและชายยังมีข้อต่างกันอยู่ ครอบครัวยังคงมีอยู่ ก็ยังต้องมีปัญหาว่าใครจะทำงานบ้าน และรัฐจะคิดว่างานบ้านควรได้ค่าแรงหรือไม่ แต่ถ้าจะตอบว่ารัฐทำสิ่งเหล่านี้เองทั้งหมด ก็เป็นเรื่องที่ใครจะแย้งไม่ได้แต่ก็เป็นข้อสรุปที่เพื่อฝันพอ ๆ กับความหวังเรื่องยุคพระศรีอารีย์ หรือการอยากได้แก้วสารพัดนึก ระบบคอมมิวนิสต์เป็นแต่เปลี่ยนทุนจากมือเอกชนมาอยู่ในมือรัฐเท่านั้น และหากไม่สามารถแก้ระบบครอบครัวได้ ก็จะเป็นเพียงการเปลี่ยนมือจากการกดขี่ของเอกชน มาสู่การกดขี่ของรัฐ ระบบคอมมิวนิสต์มิได้มุ่งให้ภาระกดขี่หมดไปหรือ

ลดลง แต่มุ่งเปลี่ยนผู้ควบคุมภาระการงาน การกดขี่แรงงานตามอำเภอใจอาจน้อยลง แต่ก็ยังไม่มื่ออะไรที่เป็นหลักการว่าคอมมิวนิสต์จำเป็นต้องแก้ปัญหาสตรี และก็เช่นเดียวกันก็ไม่มีหลักการที่ว่าทุนนิยมต้องไม่ยอมแก้ปัญหาสตรี สตรีจะยังคงต้องดิ้นรนแก้ปัญหาของตัวเองไม่ว่าในสังคมแบบไหน เช่นเดียวกับผู้ใช้แรงงานต้องดิ้นรนแก้ปัญหาของตนเช่นกัน การดิ้นรนนี้จะมีอยู่เสมอหากปัญหายังอยู่ ต่างกันแต่ว่าสังคมใดจะเปิดโอกาสให้แสดงอาการดิ้นรนนี้ออกมามากน้อยเพียงไร เท่านั้น

คำอธิบายปัญหาสตรีซึ่งถูกกดขี่ทางเพศ และข้อเสนอโดยสังเขปเกี่ยวกับการปรับคุณค่าชีวิตในบทที่ ๖ นั้น เป็นตัวอย่างที่ผู้เขียนยกมาเป็นแบบจำลอง (model) ในการแก้ปัญหาบางประเด็น เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าปัญหาของสตรีสามารถแก้ได้ในระบบทุนนิยม ซึ่งก็เป็นการแย้งว่าไม่จำเป็นต้องแก้ด้วยการเปลี่ยนเป็นระบบคอมมิวนิสต์เสียก่อน หากแบบจำลองที่ยกมากล่าวนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ทั้งที่เป็นฝ่ายคอมมิวนิสต์และทางข้อเท็จจริงแล้วก็เป็น การแย้งความเชื่อที่ว่าปัญหานี้ต้องแก้ด้วยการเปลี่ยนระบบคอมมิวนิสต์เท่านั้น ตัวอย่างประเทศที่แก้ปัญหาสตรีได้ทั้งที่เป็นฝ่ายคอมมิวนิสต์และมิใช่ นั้นเป็นตัวอย่างสนับสนุนว่าแบบจำลองเกี่ยวกับการปรับคุณค่าชีวิตดังกล่าว เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ซึ่งก็เป็นหลักฐานที่หักล้างหลักการของสตรีนิยมแบบมาร์กซิสม์โดยไม่จำเป็นต้องสร้างหลักการปรัชญาอะไรขึ้นมาแย้งอีก

เราอาจสรุปได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

๑. ความไม่เสมอภาคของสตรีวิเคราะห์ได้ว่าเป็นปัญหาเพราะการอ้างความแตกต่างทางเพศมาเป็นเครื่องกำหนดความแตกต่างทางสังคม ซึ่งการอ้างเช่นนี้ได้พิสูจน์แล้วว่าเหตุผลไม่เพียงพอที่จะอ้างได้ การที่สังคมยังมีการกดขี่ทางเพศจึงเป็นการผิดศีลธรรม

๒. ปัญหาการกดขี่ทางเพศแม้ว่าจะมีอยู่ในสังคมทุนนิยม และวิเคราะห์ได้ตามหลักมาร์กซิสม์ แต่ก็ไม่มีข้อยืนยันว่าการกดขี่เกิดขึ้นเพราะทุนนิยม เป็นแต่กล่าวได้ว่า การกดขี่เป็นประโยชน์แก่ทุนนิยม

๓. คอมมิวนิสต์ไม่มีเหตุผลใดเป็นหลักประกันว่าการกดขี่จะต้องหมดไปเมื่อเปลี่ยนระบบสังคมเป็นคอมมิวนิสต์ เพราะการขจัดมูลค่าส่วนเกิน เป็นเพียงการจัดระบบ

ทางแรงงาน แต่ก็ไม่มีหลักประกันว่างานของสตรีในสำนักงานบ้านจะได้รับการบรรจุเข้าสู่ระบบแรงงานด้วย คอมมิวนิสต์จึงแก้ปัญหาสตรีไม่ได้ตราบไคที่ยังตั้งระบบครอบครัวออกไปอย่างเด็ดขาดไม่ได้ และคอมมิวนิสต์ก็ไม่เคยพูดอะไรชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องนี้

๔. จากข้อ ๑, ๒ และ ๓ ทำให้สรุปได้ว่าปัญหาความเสมอภาคของสตรีเมื่อวิเคราะห์ในเชิงปรัชญาแล้ว เป็นปัญหาที่ไม่ได้เกิดขึ้นจากการยึดถือระบบปรัชญาทางสังคมระบบใดระบบหนึ่ง แต่เป็นปัญหาเทียมคือเป็นปัญหาซึ่งเกิดจากการวิเคราะห์ไปไม่ถึงแก่นการวิเคราะห์เชิงปรัชญาช่วยให้เห็นความจริงข้อนี้

๕. ปัญหาความไม่เสมอภาคของสตรีเป็นปัญหาที่วิเคราะห์ได้โดยไม่ต้องแยกเพศดังเช่นที่แจ็กการ์ (Jaggard) ได้วิเคราะห์ไว้เป็นตัวอย่างดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าปัญหาสตรีไม่เป็นปัญหาสังคม เพียงแต่หมายความว่าเราสามารถนำปัญหานี้มาวิเคราะห์ได้โดยไม่ต้องแยกเพศจะเป็นการถูกต้องกว่า ซึ่งทั้งนี้ต้องไม่วิเคราะห์จากทัศนคติแบบเก่าที่ถือว่าการกดขี่สตรีเป็นสิ่งถูกต้องแล้วไม่มีปัญหาอะไร

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้มีระยะเวลาและข้อมูลอันจำกัด อาจไม่ครอบคลุมและลึกซึ้งในทุกเรื่อง เช่น เรื่องการข่มขืน เรื่องการทำแท้ง เรื่องระบบศีลธรรม เรื่องกฎหมายบ้านเมือง รวมทั้งระบบการเมือง เป็นต้น งานวิจัยนี้แม้จะพูดถึงปัญหาดังกล่าวบ้างก็ไม่อาจเจาะลึกลงไปได้ เพราะจะทำให้สูญเสียเอกภาพในประเด็นความเสมอภาคซึ่งมุ่งศึกษาอยู่

ดังนั้นจึงขอเสนอแนะแก่ผู้อ่านที่สนใจเรื่องนี้ได้ศึกษาค้นคว้าในเรื่องที่เกี่ยวข้องเนื่องต่อไป โดยเฉพาะในเรื่อง กฎหมายและเกณฑ์ทางศีลธรรม ส่วนผู้ที่ไม่คิดจะศึกษาค้นคว้าต่อไปก็อาจนำความคิดนี้ไปเผยแพร่ หรือดำเนินการให้เกิดความยุติธรรมขึ้นในสังคม ซึ่งเป็นประโยชน์ไม่น้อยกว่าการศึกษาเพิ่มเติม